

FARAGÓ KORNÉLIA*

Szemléleti terek, helyzeti reprezentációk*

A térgondolkodás dominanciájáról

Felmerül a kérdés, milyen kulturális, művészeti és/vagy hatalmi jelenségeket kíván megérteni az irodalomelméleti gondolkodás, amikor a temporalitások sajátosan megélt tapasztalata helyett a tér dominanciáját hangsúlyozza? Amikor a térszervezési, a helyalkotási eljárásokat és a diszlokációs poétikák működését vizsgálva, mélységekben és horizontokban, intervallumokban és határookban, vagy éppen a feltételekhez kötött nyitottságok alakzataiban gondolkodik. Milyen viszonyok és struktúrák megragadására törekedhet a teoretikus megközelítés, miközben az elbeszélés térszerkezetét feltárva relációkról, folytonosságokról, távolságokról és irányulásokról beszél? A hely azonosításában pedig a szituativitás és a korporeális intencionalitás jelentéseit kívánja létrehozni, miközben a helyek és terek egymásba hatolására, egymásba való átfordulására figyel. S mindeközben azt sem tévesztheti szem elől, hogy némely térviszonylatok olyan nyelvként funkcionálnak, amely nyelv elemei nem is térkategóriákat modellálnak, hanem etikai vagy szociális fogalomkörökbe tartozó problémákat.

A térgondolkodás dominanciája azt hozta, hogy az irodalmi beszédnek el kellett sajátítania a térérzékelés minden aspektusát. Fredric Jameson a temporalitás kanonizált retorikája elleni reakcióként tekint erre a dominancia-jelenségre. Gondolatai nyomán azt mondhatnánk, hogy a temporalitás kérdésköre ma főként abból a szempontból válhat ki érdeklődést, hogy „milyen formát képes felvenni az idő, az időbeliség és a szintagmatikusság egy olyan kultúrában, amelyet egyre inkább a tér és a térbeli logika dominál.”¹ Az idő, illetve a tér, vagy a tér és a hely elsődlegességével kapcsolatos ideákra, ezek koronkénti változására ezúttal nem térnék ki. A legutóbbi dominancia-fordulat sokak szerint akkortól számítódik, amikortól egyre világosabban véltük látni, hogy az utópisztikus reprezentációk kora lejárt. Amikortól csökkenni látszott a jelentősen nagy változások eshetősége, amikor alapvető módon már nem az új társadalmi alakzatok eljövételére való várakozás kizárólagossága határozta meg a gondolkodást. A dominancia-fordulat részben a várakozások és a tapasztalá-

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában című projektuma keretében készült.

* Faragó Kornélia, Visy Beatrix és Boka László dolgozatai az OSZK *Tér(v)iszonyok, tér-kép(zet)ek* című tudományos ülészakán 2014. január 27 -én elhangzott előadások szerkesztett szövegei.

¹ Fredric JAMESON, *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*, ford. DUDIK Annamária Éva, Bp., Noran Libro, 2010, 46.

sok létmódbeli különbségéből adódik.² Abból, hogy a múltak képzetrendszere nagyban különbözik a jövőjétől. És emellett a jelenvalólétnek is kifejezetten hangsúlyos a térbelisége. Nem tekinthető véletlennek, hogy mindig várakozási horizontról és tapasztalati térről beszélünk. „Nem lenne értelmetlen azt mondani, hogy a múltból származó tapasztalat térbeli természetű [...] Ugyanígy az is pontosabb szókép, ha várakozási horizontról beszélünk várakozási tér helyett. A horizont az a vonal, amely mögött a jövőben új tapasztalati tér nyílik meg, ám ez a tér egyelőre nem belátható. A jövő kifürkészésének – az előrejelzés lehetősége dacára – megvannak az abszolút határai, hiszen a jövő nem tapasztalható.”³ A várakozási horizontok felszámolódását követően, a tér korszakába belépve, egy olyan konstellációban találunk magunkat, amelyben az interpretációs alapelvvé formált térközpontúság általános kulturális jellemzőként jelenik meg.

Ha Michel de Certeau meglátásait is számításba vesszük, akkor a hely fikcióját a szilárdságok és mozdulatlanságok talaján látjuk kiépíthetőnek. „Egy hely tehát pozíciók pillanatnyi konfigurációja. A stabilitás jelzéseit implikálja”⁴ – mondja. A dologi világ elemei és a hozzájuk viszonyuló testpozíciók is részesülnek ebben a konfiguratív jelentésben. Az előbbi kitételt továbbgondolva, a tér és a hely viszonya a mozgalmasság és a mozdulatlanság ellentétes képzetköreiben tűnik megragadhatónak. A hely nem csupán a stabilitás, hanem a közvetlen érzékelés eszméjét is hordozza, a jelenlétnek, esetenként a jelenlét feltűnő hiányának az értelmezhetőségét vonva be a gondolkodásba. A testpoétikai kutatások egyre többet beszélnek arról is, hogy a testben megnyíló, a testből kreált helyszerűségek milyen értelem-összefüggéseket teremtenek a test környezeti vonatkozásaival. A testi struktúrák rendkívül lényegesek a helybeliség szempontjából, hiszen a korporális intencionalitás komplex érzéki relációk útján köti össze a helyet és a testet. Mindezek ellenére az, hogy a helybeliségek milyen esszenciálisan tartoznak hozzánk, hogy mennyire lokalizált lény is az ember, nem csak abból derül ki, hogy helyben tartózkodunk, hogy a test-séma „olyan eleven, operatív forma, ami a szituációk tériségét meghatározza”, és nem csak abból, hogy a test „irányai, mozgása révén rajzolódik ki a fönt és a lent, a közel és a távol, nyitottság, zártság, mozgás és mozdulatlanság, előrehaladás”⁵, hanem a tartózkodásaink, a hol-léteink széles, geokulturális összefüggésrendjéből is.

Az elbeszélte világ érzékelés-szerkezeti jellemzőinek és helyeinek a viszonya az élő élménységben jön létre, amely a személyes helyalkotásban megnyilatkozó érzelmiség kultúrákonstituáló szerepét is hangsúlyozza. Az élményhely pedig inkább értelmezhető *történésként*, mint elhelyezkedési területként. A lokalitás a rátalálás, a találkozás, a szembesülés, az érzéki közvetlenség együttállását ígéri: az alapvetően

² Vö. Reinhard KOSELLECK, *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán, SZABÓ Márton, Bp., Atlantisz, 2003, 401–430.

³ *I. m.*, 409.

⁴ Michel de CERTEAU, *A cselekvés művészete*, ford. SAJÓ Sándor, SZOLLÁTH Dávid, Z. VARGA Zoltán, Bp., Kijárat, 2010, 140.

⁵ VERMES Katalin, *A test éthosza. A test és a másik tapasztalainak összefüggése Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában*, Bp., E Harmattan, 2006, 43.

testi karakterű terek kommunikációját. A taktilitás és a szaglás jelentései ma is testi közelséget feltételeznek, távolsági közvetítésüket technikai felszerelésekkel sem lehet megoldani.

A hely, mint a test alapvető tapasztalata, érzékelési- és kifejezési történésként épül belénk, és nem az elhelyezkedés, a pusztá helyfoglalás, hanem a szituativitás a leglényegesebb jellemzője. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy a tér szituatív megtapasztalása helyeket képez. Nem általában vett, hanem differenciálisan megképződő helyek épülnek be a tapasztalatba: a megkülönböztetés összes aspektusát be kell vonnunk a gondolkodásba. A szituativitás a *helyzet* eseményességi aspektusait hangsúlyozza, a test műveleti készenlétét, és a Másikhoz való cselekményes viszony megképződésének a feltételeit. A helyérzetet ugyan nem azok az átfogó értelmű, temporalizáló műveletek váltják ki, mint a tér-hatásokat, de szituatív vonásiban időbeli jelleget is mutat, így azt kell mondanunk, hogy paradox módon, úgy „implikálja a stabilitás jelzéseit”, hogy mégis dinamikusan fejezi ki a világot.

Voltaképpen a *helyzeti* reprezentáció avatja helyé a térszegmentumokat, egyes elképzelések szerint nem csak az esemény megvalósulása, hanem már az esemény megvalósulásának lehetősége is. Itt csupán arra szeretnék emlékeztetni, amikor Fredric Jameson egy filmképen látszó, kihalt útkereszteződésről mint *degradált térről* beszél, amely „elkezdi halványan megidézni egy üres színpad absztrakcióját, az Esemény helyét, egy körülhatárolt teret, amelyben történhet valami, és amely előtt az ember szertartásosan várakozva áll.”⁶ És amikor nem jön létre az esemény, mert nem jelennek meg a filmes elbeszélés szereplői és nem történhet meg a találkozás, akkor, mint mondja, „a hely lassan ismét visszasüllyed térré, a modern város tárgyaivált terévé”.⁷ A hiány artikulálta képiség, a szituativitás elhalása, a találkozás eseményének szemantikai üressége és a néző rituális várakozásának kioltódása megfosztja a jelenetet helyszerűségétől. Ezen a ponton, egy villanásnyi időre olyan érzésünk támad, hogy ez a gondolkodás, eseményességi képességeinél fogva, a térnél rangosabb kategóriaként kezeli a helyet, és ezt ráadásul térmetaforával érzékelteti. De nem ez történik, hanem az, hogy a szöveg felhívja a figyelmet arra, hogy a két kategória viszonya nem közelíthető meg hierarchikus módon, hiszen a hely a tér degradálódásával, a tér pedig a hely visszasüllyedésével jön létre. A térpoétikai vizsgálódások szempontjából nem csak az egyszerű szituatív tériességek, hanem az *átszituálódási* jelenetek látszanak kiemelten fontosnak, sokszor éppen ezek teremtik meg a tér narratív dinamikáját.

Mindazt, ami a szituativitás szempontjából nem ragadható meg, a térnek, mint médiumnak és mint *hatás*-metaforának a kategóriájával véljük megközelíthetőnek.

Térről akkor beszélünk, ha figyelembe vesszük az irányvektorokat, a sebességet és az idő változását. A tér a mozgó dolgok kereszteződése. A teret valamiképpen a benne lezajló mozgások keltik életre. A tér az a hatás, melyet az őt irányító, részleteiben elhelyező, tem-

⁶ Fredric JAMESON, *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*, i. m., 109.

⁷ I. m., 109.

poralizáló műveletek váltanak ki, melynek köszönhetően egymással konfliktusban álló programok vagy szerződéses szomszédságok többértékű egységként tudnak működni.⁸

Úgy is gondolkozhatunk, hogy az ebben a dinamikus modellben feltűnő mozgékony-ságok kiindulási és érkezési pontokat, köztes állomásokat is megfogalmazznak, és ezek nyerhetnék el a helyek értelmét. Így a hely voltaképpen a térre nyíló, a távolságoknak és térirányoknak megnyíló, a máshonnanit befogadó struktúráként működne, az útközben levés pedig mint a hely- és a térészlelés egyidejűsége. A politopikus életvitelű szubjektumainak pontszerű lokalitásai és lineáris mozgásvonalai kirajzolják a regény hely- és térszerkezeti jellemzőit. A szubjektum empirikus helyzetét a helyek mellett a nem-helyek tudják fizikai módon befolyásolni. „Amennyiben a hely identitást, viszonyokat és történetiséget feltételez, a tér, mely sem identitást sem viszonyokat, sem pedig történetiséget nem implikál, nem-helyeket hoz létre.”⁹ A nem-helyek nemes egyszerűséggel iktatják ki a palimpszesztikus lokalitás gondolatát. Másként szólva, nem érvényesítik a geokulturális dimenziók térszervező erejét. „A nem-helyek közé tartoznak azok a létesítmények is, amelyek az emberek és a tárgyak gyors helyváltoztatásához szükségesek (gyorsforgalmi utak, fel- és lehajtó szakaszok, repülőterek) ahogyan maguk a közlekedési eszközök, a bevásárlóközpontok vagy a menekültek elkülönítésére szolgáló menekülttáborok is.”¹⁰ A nem-helyek létrehozják a hely és a tér-gondolat kereszteződésnek új modalitásait, amelyet a kulturális üresség, a kihelyezettség, a szervesetlen illeszkedés, a szétszóródottság, a távoli máshol képzetei, az eljutni odáig jelentései és a távolságérzékelés poétikái töltenek ki. A Foucault-féle heterotópiák és az Augé-féle kultúrafüggetlen nem-helyek, ahol megszámlálhatatlan mennyiségű úti irányultság keresztezi egymást, új értelmezést igényelnek. Ennek már ki kell terjednie arra is, hogy az ezredforduló gondolkodása az eltérő terek közé sorolhatná Alan Berger városi hulladéktereit, vagy az Ignasi de Solá Moráles által megnevezett városi maradványtereket (*terrain vague*), illetőleg Jacqueline Hassink fogalmát (*mindscapes*), amellyel a magánterek és a munkahelyek metszetét kívánta megragadni¹¹.

Az iménti dinamikus modell temporalizáló egységében a hely és a tér közös, illetve egymásra utalt jelentéseket hoznak létre. Nagyon lényegesnek tűnik, hogy ez a modell a társadalmi idő befogadására is alkalmas, bonyolult rendszer. A lokalizálási konvenciók nézőpontjából értett térbeliség lefokozódásával már nem az a kérdés, hogy hogyan kell, hogyan lehet leírni, látványként megmutatni a különböző térieségeket, hanem az, hogy milyen nem-vizualizáló jelentésszinteket értelmez az erre való törekvés, a térirás és térolvasás. Hogy például a terek és helyek elbeszélése hogyan juttatja kifejezésre a különböző társadalmi/hatalmi működésrendek mikro- és makrofiziológiáját, a határkijelölések, a határbontások és határáthelyezések, vagy éppen az új keletű elhatárolások révén.

⁸ Michel de CERTEAU, *A cselekvés művészete, A mindennapok leleménye*, i. m., 140–141.

⁹ Marc AUGÉ, *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*, Bp., Műcsarnok, 2012, 47.

¹⁰ I. m., 25.

¹¹ Vö. WESSELÉNYI–GRAY Andor, *A helyek kihívása – posztorganikus építészet. Kortárs magyar templomépítészet II*, Debreceni Disputa, 2009/5, 34.

A térdiskurzus egyik kiemelt fontosságú szöveghelyén David Harvy a változások idejének erőteljes periódusait tér-idő sűrűsödéseknek nevezi. Olyan tér-idős folyamatokat jelölve ezzel, amelyek radikálisan átalakítják a világ már stabilizálódott képét. „Ha a tér-idő sűrűsödés korábbi szakaszaira tekintünk vissza – így például az 1848 utáni időszakra Európában, vagy szorosán az első világháború előtti és utáni korszakra –, a hirtelen változás hasonló fázisait észlelhetjük a művészetek és a kulturális tevékenységek területén.”¹² Prózaolvasási tapasztalataink azt mutatják, hogy az idő térbevetítésének módozatait az intenzív típusú változás-narratívák bontakoztatják ki a legerőteljesebben. A háborús felfordulások, az impériumváltások nyomán beálló változások leglényegesebb jelentéseit térkonstellációk, térszerveződési és helyalakítási módosulások, térviszonylati manipulációk adják, a radikális megszakítások és újrendeződések eszközeként. A jellegzetes összesűrűsödéseket, a területi tagozódás dinamikáját, a lokalitások jelentésének rögzíthetetlenségét, a helyek funkcionális transzformációját a változás perspektíváiból bemutatni, bonyolult térpoétikai feladatnak bizonyul. Ebbe beletartoznak a változások nyomán megjelenő nemzetiesítési gyakorlatok is, a szimbolikus térfoglalások, az új megjelölések, a lokális nevesítések, a városterek birtokba vételét jelző átnevezések.

„Az identitásválságok (Hol a helyem a világban? Milyen jövőre számíthatok?), a tér-idő sűrűsödések erősebb fázisaiban keletkeznek.”¹³ Az ilyen értelemben vett tér-idő sűrűsödések mindig nagyon sok korábbi jelentést pusztítanak ki, törölnek el, szellemi és dologi értelemben is. A tér-idő sűrűsödésekről szóló értekezések, éppen Harvyra hivatkozva – aki szerint a személyes terek, az otthon terei szinte magánmúzeummá válnak, hogy megvédjenek a tér-idő sűrűsödések következményeitől – villantják fel a védekezési mechanizmusok tériességi vonatkozásait.¹⁴ Sorozatban elemeztem olyan élettörténeteket és önéletrajzi regényeket, amelyek a vajdasági geokulturális összefüggésrend kereteiben szemlélve beszélnek el a magyar kisebbség radikális átrendeződési tapasztalatait. Ezek a szövegek valóban intenzitássá alakítanak mindent, ami a kitörlés, az eltiltás, az áthelyezés, az átfunkcionálás, az átnevezés jelentéskörébe tartozik. A változásdimenziók az átfordításokban és kimozdításokban, a beállítás-váltásokban, az „átállásokban”, a hely- és szerepcserékben mutatkoznak meg, egy erőteljes térmetaforika segítségével. Fontos tény, hogy a helyek, a lokális területek történeti jellemzőikben eltörölhetőnek mutatkoznak „és akkor a legkonkrétabb, a térhez legszorosabban kötődő értelemben a terület nyomaival együtt az identitás nyomai is eltörlődnek a föld színéről.”¹⁵ Az eredet helyét meghatározó módon kezelő gondolkodás számára ez különösen végzetes lehet. A legizgalmasabb éppen ezért az, ahogyan az elbeszélés ezekkel a változás-mozzanatokkal párhuzamosan, illetve ezek ellensúlyozásaként kialakítja a *diskurzív ellenállás stratégiáit*. Vagy ahogyan a topografikus emlékezet harcba száll az új, más nyelvű megnevezések-

¹² David HARVEY, *A kapitalizmus: a fagymentálódás üzeme*, Fordulat, 2009/7, 112.

¹³ *I. m.*, 112.

¹⁴ Marina GRŽINIĆ, *Avangarda i politika. Istočnoevropska paradigma i rat na Balkanu*, Beograd, Beogradski krug, 2005, 193.

¹⁵ Marc AUGÉ, *Nem-belyek*, i. m., 31.

kel, ahogyan a bensővé váló tériességek őrzik a múltat, hogy enyhítsék a veszteséget. Amikor már az otthonra szűkült identitásterek sem védhetők, a hatalmi manipulációk által érintett hely-identitások az emlékezeti szférában tehetnek szert maradandóságra a *kontraprezentikus* hozzáállások széleskörű kiépítésével. „Az emlékezet tulajdonképpen a múzeum ellentéte – mondja Certeau – nem lehet *helyhez* kötni.¹⁶

A belső valóságú hely-alakzatok érzetként, érzelmi viszonyként, emlékezeti attitűdként épülnek be az elbeszélésbe. A családi viszonylatokban működő „közös mitológiák” visszatérő *helyszíne* a ház, a szoba, a terasz, a kert. A személyes értelemmel való felruházódás útján a kontextuális kapcsolatok is mutathatnak otthoniassági jellemzőket. Több olyan regényt is megjelölhetnénk, amelyek a bensőségesség tereként működtek a várost, hogy az „az enteriőr intimitásával” fogadhatta az érkezőt. Máshol is említettem, hogy már Walter Benjamin kószalójának képzelgéseiben megjelenik az utca mint enteriőr a gázvilágítás otthonos fényében.

A helyek töredékes, rejtekező történetek; múltak, melyeket a másik csent el az olvashatóságtól; összezsúfolt idők, melyeket ki lehet ugyan bontani, ám inkább úgy vannak jelen, mint a várakozó, rejtvénynek megmaradó elbeszélések. Végül pedig a hely a test fájdalomába vagy örömebe tokosodott szimbólumalkotás. »Jól érzem itt magam« a nyelvben háttérbe szoruló jó érzés villan fel egy pillanatra e térbeli gyakorlatban.¹⁷

Az idegen térbeli minőségek, az idegen tériességi jelentések, a térbenyomások és térérzések képessé tehetik az emberi érzékenységet arra, hogy eddig még soha fel nem ismert jelentésrelációkat fogjon fel. Az ember idegenben tiszteli a láthatatlan tér-időt, amely belső tér-tudatának nem része, amelyet nem hord magában. „Megérkeztünk az idegen városba – írja Márai –, s minden olyan félelmesen díszletszerű. [...] Az idegen ég alatt, az idegen földön rejtelmes épületek emelkednek, titokzatos pályaudvarok, melyek első pillantásra semmiben sem emlékeztetnek az otthoni pályaudvarokra”.¹⁸ Ha egy ismeretlen városban járunk, az építmények, a házak alapján tájékozódunk. A meglévő, az előttünk magasodó katedrálisok, szobrok vagy villa-épületek alapján. Minden új környezet megköveteli az újratájékozódást, a megítélés új módját. Ami orientál, az előttünk áll, a vizuális megértés tárgya. A szem tapasztalata. Az idegen helyek érzékelése a testi látás konstrukcióját hangsúlyozza. Amint hazaérünk, olyan helyszínek alapján is tájékozódni tudunk, amelyek valamikor megvoltak, de már nem léteznek. Van a veszteség-élménynek egy sajátosos térdimenziója, amely a helyszínek eltűnését jeleníti meg. A tisztán emlékezeti telítettségű helyek az otthon helyei. Ez azt jelenti, hogy személyes értelemben működtek a történelem, az idő reflexív szemléletét. Otthon minden, amit látunk, és aminek csak a hiányát, az üres helyét látjuk, túlmutat önmagán, olyasmira felé, amit testi szemünkkel nem érzékelhetünk: „az a meglepő, hogy a helyek, ahol éltünk, a távollét jelenlétei. Ami megjelenik, arra mutat rá, ami már nincs: »látja, itt állt...«, ám mindez többé nem látható. E láthatatlan identitások látható részeit nevezik meg a mutató névmás-

¹⁶ Michel de CERTEAU, *A cselekvés művészete, A mindennapok leleménye*, i. m., 132.

¹⁷ *I. m.*, 133.

¹⁸ MÁRAI Sándor, *Tájak, városok, emberek*, Bp., Helikon, 131–132.

ok, s ez maga a hely definíciója, hisz a hely valójában az őt alkotó rétegdarabok között végbemenő átjárások és hatások sora, e mozgó mélységekkel való játék.”¹⁹

A távolságérzékelés, az idegen tájat kutató tekintet, az útközben levés és a megérkezés drámája, az átmeneti lokalizáló megoldások, a sosem tapasztalt ismerősségének paradoxona, az úti találkozások mind a másként értelmezhetetlen megértését szolgálják. Még az ismerős helyeknek, sőt, az otthonnak is léteznek olyan vonatkozásai, amelyekre csak azok tudnak ráismerni, akik félig idegenként, vagy mondjuk, visszatérőként értelmezik. Vannak olyan hangulatok, amelyeket a nagyszabású és lenyűgöző építészeti keretek, a megkapó monumentalitások, a gazdagon kiképzett hatalmas építmények látványa tesz értelmezhetővé. És vannak olyanok, amelyeket sohasem érthetünk meg, ha nem tapasztaljuk a szép forma uralma alatt álló részletek ritmusát, az idő egészen különös lüktetését, vagy másutt, más szimmetriákat, más arányokat és más kontrasztokat. A feltárási pontokat azonban meg kell találni. A térre való rányílásnak meghatározó dimenziója a hely. Metaforikusan szólva, a síkságon másként érzékeljük a térbeli viszonyokat, mint a városba érve, ahol az egyik alakzat takarja a másikat.

A látóponttá váló hely kapcsán az *Azonosságainkról* című Konrád-esszé egyik mondatát idézem a gyermekkori élménykörből: „Ródlipályánk talán két méter magas volt, ez volt a legkiemelkedőbb pont, azon a síkvidéki tájon.”²⁰ Figyelemreméltó, hogy a későbbi térélmények vonatkozásában is mindig fontos mozzanatként van jelen a magassági látószög-viszonyok felmérése. „Jobb szemlélőhelyet, mint az amszterdami sarokszobám balkonja, ebben a félórában nem találhatnék”.²¹ Másutt a „megfigyelőállásnak kiváló harmadik emeleti sarokerkélyről” érzékeli a beszélő a „város lüktetését, a közlekedés kevésbé hierarchikus, önszabályzó anarchiáját.”²² De a kávéházi ablakból kitekintve is kell a jó pozíció, innen teljesen más jelleggel tarthatók szemmel a történések. A feltárási pontok a látásérzékelést hangsúlyozzák és a látás komplexitását biztosítják. Azt az elméleti relációt jelenítik meg, hogy a tér a hely perspektívájából nyer értelmet. *A város, mint műemlék* című esszéből való a mondat: „egyidejűen észleljük az egész város kiterjedését felülnézetben, a várost, mint *alakzatot a tájban*, és azon belül az egységeket.”²³ Ez a szöveg, amelyben a házakról, mint személyiségekről is szó esik, emlékeztet a kulturális tájban gondolkodó geográfusok meglátására, miszerint a helynek perszonalitása, az idő által kitermelődő unikalitása van. Vannak olyan elgondolások, amelyek a hely és a tér kategóriái közé illesztik be a tájé. És itt, ha „terünk” lenne, feltétlenül meg kellene nyitnunk a tájdiskurzust.

A tér elvont fogalmával általában nem az identitás vonatkozásait értelmezi az elbeszélés. Mégis, a lokalizált identitáson túl a viszonylagos identitás is fontos, amelyben már a helyet kitágító, a helyek kapcsolatrendszerét, a táji érdekszférákat keretbe

¹⁹ Michel de CERTEAU, *A cselekvés művészete, A mindennapok leleménye*, i. m., 132.

²⁰ KONRÁD György, *Az író és a város. Esszék, előadások*, Bp., Noran, 2004, 243.

²¹ *I. m.*, 257.

²² *I. m.*, 269.

²³ *I. m.*, 282. (Kiemelés tőlem: F. K.)

fogó térszerűségek is szerepet játszanak. S bár a tér elvont fogalmával nem az identitás vonatkozásait értelmezzük, a geokulturális gondolkodás éppen azért létesült, hogy megragadhatóvá tehesse a tér identitáskonstruáló jelentés-lehetőségeit. E diszkurzus identitás-alakzatai hajlamosak a lokalitásokhoz, de a szélesebb keretekben megvalósuló térhatásokhoz való kötődésre is. A geokulturális keretek között élők az egymáshoz tartozást nem a közös nyelv, a közös nemzeti kultúra révén ismerik fel, hanem annak alapján, hogy valamennyiüket áthatja az államhatárokkal kirajzolt térformációk sajátos kulturálisja. A geokulturalitáson keresztül megélt tériességek jelentései tehát a kommunikációs közösség ideológiailag kiformált térérzékenységét is közvetítik. A fontos az, hogy az itt szóba hozható narratívákban a „föld”, a „táj” nem funkcionálhat a nemzeti önazonosság lényegének kifejezőjeként. Tehát magyar ecsettől sem formálható ki belőle magyar táj. Sűrű struktúrájából mindenki más kódokat olvas ki. És ennek ellenére, az elbeszélések mégis kiépítik a maguk tájhazakoncepcióját, mert alapvető jellemzője, hogy képes a kódok közötti közvetítésre. A geokulturális narratológia érdeklődését pedig éppen ezek a mondhatni paradox jelenségek váltják ki. Értelmezési eljárásaiba újabban a kulturális földrajz tanulságai is beépülnek, amelyek különleges textuális jellemzőket kölcsönöznek a „tájnak” és segítenek a benne rétegződő diszkurzusok kibontásában.

Az elbeszélés, ahogyan bontakoztatja ki magában a tér ígérését, a különböző térirányokat és távolságokat, a messze ható mozgásvonalakat, úgy veszejt el a jelentések helyszerűségét. A tépoétikai ihletettséggű narratológiák mindig is foglalkoztak a pozíció és a közvetlen környezetiség problémájával, a helyek konkrétan megélhető, szociofizikai dimenzióival, a helyhasználati gyakorlat topológiájával, de az igazi jelentőségük mégis akkor bontakozik ki, amikor a „territoriális konkrétumokon” túlra tekintenek, amikor a különleges kulturális/geokulturális kreációk irányába mozdítják ki az elbeszélés tér-hagyományait. Ily módon a tér-idő lokalizáción alapuló, erősen vizualizáló olvasásmódok háttérbe szorulnak, mert nem az a lényeges, ami látszik, hanem az, amit ez a látszás szélesebb értelemben, poétikai gondolkodási módként megmutat. Az, ami a térviszonyok nyelvét, a terek relacionáló működését helyezi előtérbe, a vektoriális jelentések szempontrendszerét, az esemény-összefüggésekben rejlő tériességi folyamatokat, a társadalmi akcentusokat is megfogalmazó *tértörténeteket*. Talán a fenti utalásokból is világosan kitetszik, hogy a térviszonylati perspektívák érvényesítésének igazi jelentőségét a poétikai értelmezés számára az a szemléletmódbeli irányulás hozta meg, amely már nem a szcenikus térformák világában keresi az elbeszélés legfőbb értelem-vonatkozásait, hanem azokban a térszerződési formákban, amelyek multivokális kódrendszerében az irányultság, a folytonosság, az el-választottság, az el-távolítás vagy éppen a különböző közelítési tendenciák viszonyai és a hozzátartozás szerkezeti hatásai teremtenek sokirányú kapcsolatot.